

Arastırma Makalesi

Osmanlı İktisadî Düzeninde Esnaf Çalışma Sermayesi (18. ve 19. Yüzyıllar)

Artisan Working Capital in the Ottoman Economic Order (18th and 19th Centuries)

Mehmet Mükerrerem TOMAK

Dr., Serbest Araştırmacı

mukerremtomak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6520-1565>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
15.03.2026	25.04.2026

Öz

Bu çalışma, Osmanlı esnaf teşkilatının üretim döngüsünü sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu finansman pratiklerini “çalışma sermayesi” perspektifiyle ve bir mekanizma analizi düzeyinde ele almaktadır. Mevcut literatürde genellikle para vakıfları ekseninde tartışılan esnaf finansmanı; bu çalışmada kamu fonları, sektörel sandıklar ve mülkiyetin finansallaşması üzerinden yeniden tanımlanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi kayıtları ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak 18. ve 19. Yüzyıl İstanbul odaklı bir veri seti analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında, hammadde alımı için tahsis edilen “mübayaa sermayesi”, dükkân üzerindeki tasarruf haklarının modern finansmandaki teminat kavramıyla eşleşen “gedik” işlevi ve geri alım vaadiyle satış mantığıyla yürütülen “bey’ bi’l-vefa” pratikleri incelenmektedir. Ayrıca, bireysel iflas riskini kolektif bir sorumluluğa dönüştüren “kefalet-i müteselsile” sistemi ve borç ilişkilerini kayıt altına alan “temessük” disiplini çözümlenmektedir. Bu bütünlük analizi, esnafın sadece bir üretim birimi değil, rasyonel bir mali ağına aktif bir paydaşı olduğunu göstermektedir. Çalışma, esnaf finansmanını sosyal yardımlaşma ve dayanışma odaklı geleneksel yaklaşımdan çıkararak, hammadde tedariki ve üretim döngüsünü merkeze alan rasyonel bir işletme finansmanı zemininde yeniden konumlandırmaktadır. Sonuç olarak, Osmanlı çalışma sermayesi rejimi; mülkiyeti sermayeye, riski ise kurumsal güvene tahvil ederek finansal istikrarı üretimin devamlılığı üzerinden inşa eden hibrit bir idari-ekonomik bağ olarak nitelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Esnaf Finansmanı, Çalışma Sermayesi, Kefalet-i Müteselsile, Gedik, Temessük.

Abstract

This study analyzes the financing practices necessary for the Ottoman guild system to maintain its production cycle through the lens of “working capital” at a mechanism-analysis level. While guild financing is typically discussed within the framework of cash waqfs in existing literature, this research redefines it through public funds, sectoral chests, and the financialization of property. Using records from the Presidential State Archives and qualitative research methods, a dataset focused on 18th- and 19th-century Istanbul is examined.

The scope of the research includes “procurement capital” allocated for raw material acquisition, the “gedik” institution—which aligns with the concept of collateral in modern finance—and “bey’ bi’l-vefa” practices based on the logic of sale with the right of redemption. Additionally, the “joint and several liability” system, which converts individual insolvency risk into a collective responsibility, and the “promissory note” discipline for documenting debt relations are analyzed. This integrated analysis reveals that artisans were not merely production units but active stakeholders in a rational financial network. The study repositions guild financing by shifting it from a traditional social welfare and solidarity paradigm toward a rational business finance framework centered

Önerilen Atf /Suggested Citation

Tomak, M.M., 2026, Osmanlı İktisadî Düzeninde Esnaf Çalışma Sermayesi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 61(2), 1777-1790.

on procurement and production cycles. Ultimately, the Ottoman working capital regime is identified as a hybrid administrative-economic bond that secures financial stability by sustaining production by converting property into capital and risk into institutional trust.

Keywords: *Artisan Finance, Working Capital, Joint and Several Liability, Gedik, Promissory note.*

1. Giriş

Osmanlı iktisat tarih yazımında esnaf teşkilatı (lonca/hirfet); üretim örgütlenmesi, narh ve şehir iktisadı ekseninde geniş bir araştırma alanı üretmiştir. Bu alanda Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarında temellendirdiği devletin iktisadî müdahaleciliği, Şevket Pamuk tarafından detaylandırılan para rejimindeki dönüşümler ve Halil Sahillioğlu'nun vurguladığı narh sistemi çerçevesindeki fiyat istikrarı çabaları, esnafın içinde hareket ettiği makro-ekonomik sınırları belirleyen temel referans noktalarıdır (Barkan, 1975; Pamuk, 1994; Sahillioğlu, 1967). Buna karşılık esnafın finansman pratikleri çoğunlukla para vakıfları literatürüyle birlikte veya bu literatürün kavramsal sınırları içinde tartışılmıştır (Yenice ve Yenisu, 2017, s.69-80). Bu yönelim, esnafın gündelik üretim-satış döngüsünü kesintiye uğratmadan sürdürebilmesi için zorunlu olan çalışma sermayesinin hangi kurumsal kanallar aracılığıyla temin edildiği, tahsis kararlarının nasıl kayıtladığı ve riskin hangi teminat zincirleri üzerinden dağıtıldığı sorularını araştırmanın merkezinden uzaklaştırmıştır. Oysa arşiv belgeleri yer alan kayıtlar, esnafın sermaye ihtiyacının yalnız tekil borçlanma örnekleriyle açıklanamayacağını; kamuya veya meslekî örgütlenmelere bağlı fonlar, bedel-tahsis ilişkileri ve kefalet zincirleri üzerinden kurumsallaşmış bir çerçeve içinde yönetildiğini göstermektedir.

Osmanlı esnaf teşkilatına ilişkin literatürde birçok çalışma bulunmakla birlikte, bu birikim loncanın kurumsal mantığını ve üretim düzenini farklı düzeylerde görünür kılmıştır. Halil Emre Akbaş, Serdar Bozkurt ve Kübra Yazıcı, lonca teşkilatının yönetsel ve malî yapısını tartışırken ahilik-lonca-gedik hattını ve loncanın muhasebe temelli örgütlenme boyutunu vurgularlar (Akbaş ve ark., 2018, s.165-202). Bu yaklaşım, esnafı yalnız üretim birimi olarak değil, aynı zamanda mali-idari bir çerçevenin unsuru olarak okumayı mümkün kılar. Benzer biçimde Suraiya Faroqhi, lonca ve zanaatkâr üretimi üzerine geliştirdiği analizlerle esnaf dünyasının toplumsal dokusunu ve üretim ağlarını tarihsel bağlama yerleştirir (Faroqhi, 2008). Yine Faroqhi, zanaatkâr üretimi ve lonca dünyasını erken modern iktisadî-toplumsal yapı içinde konumlandırır (Faroqhi, 2006). Onur Yıldırım ise İstanbul'daki loncaları erken modern dönemde gerilim, dönüşüm ve toplumsal ayrışma zeminleriyle tartışarak lonca düzeninin değişen yapısını gösterir (Yıldırım, 2002, s.407-419).

Bu noktada konunun daha iyi anlaşılması için esnaf dünyasının kurumsal sacayaklarını hatırlamak yerinde olacaktır. 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da fütüvvet geleneğiyle şekillenen Ahilik, esnafın ahlâkî ve toplumsal dayanışma zeminini kurmuştur (Kazıcı, 1988). Ahmet Tabakoğlu'nun belirttiği esnaf ahlâkî ve kurumsal disiplin, çalışma sermayesinin rasyonel dağılımında manevi ve hukukî bir denetim mekanizması işlevi görmüştür (Tabakoğlu, 1986). Klasik dönemle birlikte bu yapı, devlet denetimindeki Lonca sistemine evrilerek üretimin standartlarını ve idari yapısını belirlemiştir. Bu kurumsal işleyişin temel finansal kaynağını ise esnafa düşük maliyetli kredi sağlayan Para Vakıfları oluşturmuştur (Kurt, 2015). Mustafa Akdağ'ın tasvir ettiği sosyal ve ekonomik bunalım dönemleri sonrasında bu yapılar, finansal dayanışmayı bir zorunluluk haline getirmiştir (Akdağ, 1974).

Bu çalışmalar loncanın kurumsal çerçevesini aydınlatırken; esnafın finansmana erişim kanalları (para vakıfları, sandıklar) üzerine odaklanan literatür ise bu pratikleri önemli ölçüde görünür kılmıştır. Ancak çalışma sermayesinin tahsisinin hangi somut kayıt ve teminat zincirleri üzerinden yürüdüğü sorusu, literatürde ayrı bir mekanizma çözümlenmesine dönüşmeden bırakılmıştır. Bu noktada, muhasebe defterlerini analitik kaynak olarak kullanan çalışmalar yöntemsel bir imkân sunsa da (Demirtaş, 2023); bu imkânın tahsis kararları ve teminat zinciriyle birlikte okunması farklı bir analitik adımı gerektirir. Ahmet Kal'a da alan yazımındaki temaları haritalandırarak bu ihtiyacı destekler (Kal'a, 2003).

Makro düzeyde Mehmet Genç, Osmanlı iktisadî düzenini iase, gelenekçilik ve fiskalizm ilkeleri üzerinden çözümleyerek devlet-piyasa ilişkilerinin çerçevesini kurar (Genç, 2013). Bu çerçeve, düzenin rasyonalitesini açıklamakta güçlüdür. Ancak esnafın çalışma sermayesinin mikro düzeydeki tahsis-kayıt-teminat düzeneği bu seviyede bir mekanizma analizine konu olmamıştır. Benzer şekilde Donald Quataert, 19. Yüzyıl imalat sektörünün dönüşümünü tartışırken üretim örgütlenmesine odaklanır (Quataert, 1993). Para vakıfları üzerine yoğunlaşan literatür ise esnafın nakit ihtiyacına ilişkin güçlü bir

açıklama üretmesine rağmen; (Kurt, 2015; Gürsoy, 2018) vakıf dışı kurumsal tahsis kanallarını (kamu/esnaf fonları, bedel–tahsis ilişkileri, kefalet ve rehin düzenekleri) aynı analitik düzlemde ele alma ihtiyacı devam etmektedir. Coşkun Çakır'ın 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisine dair tespitleri ışığında, bu geleneksel finansman modellerinin modernleşme süreciyle kurduğu ilişki daha da önem kazanmaktadır (Çakır, 2003)

Bu çalışmanın temel amacı; Osmanlı esnaf finansmanını geleneksel yardımlaşma anlatılarına veya statik enstrüman betimlemelerine hapsedmeden; hammadde tedariki ve üretim döngüsünü merkeze alan rasyonel bir işletme finansmanı mantığının nasıl üretildiğini ve bu mali ağın işleyiş dinamiklerini bir mekanizma analizi üzerinden çözümlenektir. Çalışma sermayesi, hammadde ve ara girdi teminini, işçilik ve günlük gider ödemelerini, dükkân/imalathane masraflarını, nakliye ve stok taşıma maliyetlerini kapsayan iktisadî bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, analizi soyut “kredi” kategorilerinden çıkararak; sermayenin üretim döngüsünü başlatan “mübayaa”¹ aşamasından, bu sermayenin geri dönüşünü² ve güvenliğini sağlayan “teminat” aşamasına kadar olan süreci, fiilî iktisadî pratikler üzerinden çözümlenmeyi hedeflemektedir. Arşiv belgelerine yansıyan borçlanma miktarları ve gedik devir bedelleri, bu finansman pratiklerinin sadece hukuki birer işlem değil, üretimin devamlılığı için hayati birer sayısal gereklilik olduğunu teyit etmektedir. Örneğin, H.1147 tarihli sermaye ihtiyacını gösteren bir belgede, İstanbul Kasaplar Esnafı Kethüdası Ahmed Ağa'nın, ordunun ihtiyacının karşılanması amacıyla Tophane'deki debbağ esnafına “bin iki yüz akçe” mübayaa sermayesi aktardığı görülmektedir (TS.MA.e 1207/44, H-29-09-1147). Yine “*Debbağların orta malından olmak üzere Kethüda Mehmed Usta'dan borç para aldığı*” dair kayıt, çalışma sermayesinin tedarikinde bireysel ve kontrolsüz kredilerden ziyade, esnaf dayanışmasıyla yürütülen kurumsal bir finansman disiplininin belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır (TS.MA.e 1417/3, H-29-10-1240).

Çalışmanın kapsamı, arşiv malzemesi içinde yoğunlaşan veriler ışığında ağırlıklı olarak on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve İstanbul/Dersaadet merkezli kayıtlar üzerine kurgulanmıştır. Zaman zaman on yedinci yüzyıl sonuna kadar uzanan belgeler ve farklı eyaletlerden gelen veriler, İstanbul merkezli “çalışma sermayesi rejiminin” imparatorluk genelindeki normatif karşılığını görmek adına karşılaştırmalı bir bağlam sağlamak amacıyla kapsama dâhil edilmiştir. Sektörel olarak ise; devletin doğrudan müdahil olduğu Baruthane, Tersane ve Darphane gibi stratejik üretim alanlarından; kasap, boyacı ve zahireci gibi sivil esnaf kollarının bu bağlamda finansal döngüleri incelenmiştir.

Bu makalenin temel özgünlüğü, esnafın sermaye boyutuna odaklanan literatürdeki “para vakıfları” ağırlıklı okumayı genişleterek, finansman pratiklerini doğrudan “üretimin devamlılığı” ve “çalışma sermayesi yönetimi” odaklı bir perspektifle sunmasıdır. Literatürde vakıf sermayesinin işletilmesi önemli ölçüde görünür kılınmış olsa da bu çalışmada “Gedik” haklarının³ sadece bir dükkân tasarrufu değil, modern finansmandaki “teminat” kavramına benzer şekilde bir finansal enstrüman olarak kullanıldığı ve “Temessük”⁴ disiplini üzerinden hukuki bir eşige taşındığı süreklilik içinde tartışılmaktadır. Ayrıca, sermayenin sadece tahsisini değil; tahvil, mahsup ve istirdat süreçlerini kapsayan “tahsil mimarisini” bir bütün olarak çözümlenmesi, çalışmanın literatüre sağladığı temel katkıdır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan “arşivsel tarama” ve “doküman analizi” teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın veri seti, kurumsal çerçeve ve saha uygulaması arasındaki ilişkiyi kurmak amacıyla iki ana katman üzerinden kurgulanmıştır:

- **Birinci Katman (Kurumsal ve Normatif Altyapı):** Sistemin hukukî, idarî ve finansal iskeletini belirleyen temel kurumsal kayıtları içermektedir. Bu katmanda; para vakıflarının ikraz pratikleri, kamu-esnaf fonlarının (kasap akçesi, avarız sandıkları vb.) yönetim biçimleri ve borç

¹ Mübayaa (مبايعه): satın almak. Osmanlıca-Türkçe Lügat, Sencâgacyan Matbaası İkbâl Kitaphanesi-Hüseyin, İstanbul, h.1330.

² İstirdat (استرداد): geri isteme; reddolunmasını talep etmek. Osmanlıca-Türkçe Lügat, Sencâgacyan Matbaası İkbâl Kitaphanesi-Hüseyin, İstanbul, h.1330

³ Gedik hakkı: bir gayri menkulün rakabesi üzerinde, o akar lehine tamir veya başka bir maksatla verilen belli bir meblağ para karşılığında mâlik olunan mücerret menfaat yani intifâ hakkı; Osmanlı hukukunda imtiyaz ve inhisar esasına dayanan tasarruf hakkı. Ebüssüüd Efendi, Gedik Risâlesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, Numara 223, Varaka 115 arka yüzü.

⁴ Temessük (تمسك): elde tutmak, yakalamak, borca karşı alacaklıya verilen senet.

Osmanlıca-Türkçe Lügat, Sencâgacyan Matbaası İkbâl Kitaphanesi-Hüseyin, İstanbul, h.1330

yapılandırma süreçlerine dair defter kayıtları analiz edilmiştir. Bu belgeler, esnaf finansmanının normatif sınırlarını ve devletin finansal istikrarı koruma reflekslerini anlamak bakımından temel teşkil etmektedir.

- **İkinci Katman (Operasyonel ve Teknik Kayıtlar):** Kurumsal yapının iktisadî sahada nasıl işletildiğini kanıtlayan, doğrudan üretim döngüsüne ve sermaye akışına dair teknik belgelerden oluşmaktadır. Bu kapsamda; çalışma sermayesi, mübayaa sermayesi (tedarik/satılma sermayesi), gedik bedeli (teminat değeri), ferağ-ı bi'l-vefa (geri alım vaadiyle satış) ve kefalet-i müteselsile (zincirleme sorumluluk) gibi anahtar kavramlar üzerinden taranan operasyonel kayıtlar tasnif edilmiştir.

Yöntemsel olarak; Mehmet Genç'in makro rasyonalite ilkeleri (iaşe, gelenekçilik ve fiskalizm) teorik bir veri olarak kabul edilmiştir. Belgelerdeki tahsis, kayıt ve teminat örüntüleri, bu makro ilkelerin mikro düzeydeki yansımalarını görünür kılmak amacıyla tümevarımsal bir mantıkla analiz edilerek "Osmanlı esnaf çalışma sermayesi" modeline ulaşılmıştır.

Osmanlı esnafının sermaye pratiklerini rasyonel bir finansal model içinde okumak için arşivdeki teknik terimlerin modern iktisat terminolojisindeki işlevsel karşılıklarının tanımlanması gerekmektedir:

- **Sermaye-i Tedavül:** İşletmenin gündelik operasyonlarını (hammadde, ücretler) sürdürebilmesi için gereken dolaşımdaki likiditeyi ifade eder.
- **Mübayaa Sermayesi:** Üretim döngüsünün başlangıcında, doğrudan üretim girdisinin tedariki için tahsis edilen fonu tanımlar.
- **Gedik:** Esnafın dükkân üzerindeki tasarruf ve meslek icra hakkıdır (Akgündüz, 1996, s.541-543). Borç ilişkilerinde mesleki bir unvandan ziyade, nakdi borcun güvencesini oluşturan bir "Teminat" enstrümanı işlevi görür (Kal'a, 1995, s.423-430).
- **Ferağ-ı bi'l-vefa:** Borç bitiminde geri alınmak üzere mülkiyetin veya tasarruf hakkının devredilmesi pratikleridir. Modern finansmandaki geri alım vaadiyle satış veya varlığın nakde tahvil edilip operasyonun sürdürüldüğü modellerle benzerlik gösterir.
- **Kefalet-i Müteselsile:** Borcun ödenmemesi durumunda riskin grup (lonca/kefiller) içinde dağıtıldığı müteselsil sorumluluk rejimidir.
- **Temessük:** Borcun miktarını, vadesini ve taraflarını resmileştirerek hukuki bir statü kazandıran "Borç İkrarı" niteliğindeki kıymetli evraktır. (Kütükoğlu, 2011, s.413-414).

Giriş bölümünü ve kavramsal çerçeveyi takip eden ikinci bölümde; sermayenin kaynakları, para vakıfları ve kamu fonlarının çalışma sermayesi sağlamadaki rolü ele alınacaktır. Sonraki bölümde; "mübayaa sermayesi" kavramı üzerinden üretimin finansal motoru ve sermaye tedviri pratikleri analiz edilecektir. Ardından gedik haklarının teminatlaşması ve mahsup mekanizması incelenecektir. Son olarak ise; finansal istikrarın sigortası olan kolektif risk yönetimi ve kefalet-i müteselsile sistemine odaklanacaktır. Çalışma, elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi ile sonuçlanacaktır.

2. Sermayenin Kaynakları ve Üretimin Finansal Motoru

Osmanlı esnafının çalışma sermayesi rejimi, sermayenin statik bir birikiminden ziyade, üretim döngüsünü başlatan ve bu döngü içinde sürekli "tedvir"⁵ eden dinamik bir akış olarak kurgulanmıştır. Bu kurguda sermaye, sadece bir borç ilişkisinin nesnesi değil, üretimin devamlılığını sağlayan temel yakıt işlevi görmektedir. Arşiv kayıtları, bu sermayenin kurumsal kaynaklarını ve bu kaynakların hammadde alımına nasıl tahvil edildiğini, imparatorluğun farklı coğrafyalarındaki somut vakalar üzerinden belgelemektedir. Osmanlı çalışma sermayesi rejimi, esnafı piyasadaki spekülatif veya kontrolsüz kredi risklerinden korumayı amaçlayan; istikrar odaklı ve kurumsal niteliği ağır basan finansman modelleri üzerine kurgulanmıştır.⁶ Bu kaynakların başında gelen para vakıfları ve nükûd-ı

⁵ Tedvir (تدوير): dönme, dolaşma, dolaşım, çember biçimine getirme, yönetme, idare etme, Bir mırâdaki kelimelerin yerlerini vezin ve mânâyı bozmadan değiştirme. Maarif Nezareti Celilesi Ruhsatıyla Matba-i Amire'de 1 Safer 1310 tarihinde basılan Ahterî Kebir Cüz 1.

⁶ Bu yargıya, 18. ve 19. yüzyıl İstanbul esnafına dair analiz edilen mübayaa kayıtları, gedik devir bedelleri ve kefalet-i müteselsile zincirindeki kurumsal işleyiş incelenerek varılmıştır. Şahsi borç ilişkileri varlığını sürdürse de, üretimi sistemik bir

mevkûfe kayıtları, sermayenin “idane ve istirbah”⁷ yoluyla nasıl işletildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Üsküdar’da Hazret-i Hüdayi Vakfı’na ait nükûd-ı mevkûfe dökümleri, bu fonların belirli şahıslar ve esnaf zümreleri arasında nasıl paylaştırıldığını göstermesi bakımından kritiktir (EV.d... 39536, H-29-12-1341). Benzer bir kurumsal süreklilik, Hassa Hasekileri Ocağı Vakfı’nın Karaağaç yakınındaki Kiremidhane Fırını icaresi ve muhtelif şahısların zimmetinde bulunan akçelerin getirileri üzerinden izlenebilmektedir. Bu kayıtlar üretim birimlerinin finansal bekasının doğrudan vakıf sermayesine bağlandığını belgelemektedir (MAD.d.. 18878, H-29-12-1189). Vakıf dışı ancak benzer bir iktisadi anlayışla işletilen kamu ve esnaf fonları da sistemin diğer ayağını oluşturur. İstanbul Eğrikapı’daki şişehane esnafı ihtiyar ve malullerine tahsis edilen nükûd neması, finansmanın sadece üretimi değil, üreticinin iktisadi güvenliğini de kapsayan bir “sektörel sermaye havuzu” olduğunu ispatlamaktadır (C..İKTS 40/1961, H-29-12-1216). Bu kolektif sermaye birikimi, kasap akçesi, esnaf avarız sandıkları ve kiremitçi esnafı gibi farklı iş kollarında da karşımıza çıkmaktadır (MAD.d.. 18878, H-29-12-1189); TS.MA.d 2965, H-29-09-1151).

Sermayenin gerçek anlamda “çalışma sermayesi” vasfı kazanması, onun doğrudan hammaddeye ve üretim masraflarına dönüştüğü “mübayaa” aşamasında somutlaşmaktadır. Devletin savunma ve ağır sanayi gibi stratejik alanlarda çalışma sermayesini doğrudan yönettiği görülmektedir. Baruthane-i Amire için ayrılan “mübayaa-i barut sermayesi” ve Tersane-i Amire’deki kereste mübayaası için tahsis edilen fonlar, üretimin kamu denetimindeki “finansal motoru” olarak işlev görmektedir (MAD.d.. 9768, H-16-08-1247). Özellikle Samakov Nazırı Raşid Ağa’nın on bin kantar demir üretimi için talep ettiği “sermayesi bahası”, finansmanın hammadde maliyetiyle olan doğrudan bağını ve üretim hacmindeki değişimlere göre sermaye miktarının nasıl revize edildiğini açıkça ortaya koymaktadır (İE.BH.. 18/1690, H-29-12-1228). İaşe ve genel ticari döngüde de sermayenin kumpanyalar aracılığıyla organize edildiği anlaşılmaktadır. Selanik İskelesi’nde Mustafa Bey ve Agob Bazergan marifetiyle “kumpanya sermayesi akçesinden” mübayaa edilen zehair (tahıl) bedeli bunun tipik bir örneğidir (MAD.d.. 12435, H-17-04-1265). Ayrıca Anadolu’dan afyon satın alınıp İstanbul’a getirilmesi için Mansure Hazinesi’nden (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hâzinesi) tüccara verilen sermaye, devletin stratejik ticaret alanlarını çalışma sermayesi tahsisleriyle nasıl regüle ettiğini kanıtlamaktadır (C..İKTS 8/387, H-23-10-1252). Benzer şekilde, Tokat Dökümhanesi ve maden işletmeleri için ayrılan sermaye dökümleri, sanayi kollarındaki nakit ihtiyacının idari bir disiplinle takip edildiğini göstermektedir (MAD.d.. 10778, H-24-06-1287).

Sermayenin piyasada aktif kalması, arşiv belgelerinde “nakid makamında olarak erbab-ı matlubeye verilerek beynennas tedavül ettirilmek üzere” ifadesiyle formüle edilen temel bir prensiptir (HAT 1353/52864, H-29-12-1255). Bu likidite yönetimi, finansman ihtiyacının gerektiğinde menkul kıymetleştirme yoluyla aşıldığını da belgelemektedir. Mukataat Hazinesi’ne sermaye olmak üzere açılan on bin kese faizli sehmin tedavüle sokulması bunun en somut kanıtıdır (HAT 1353/52864, H-29-12-1255). Sermayenin sadece tahsisi değil, “tedviri” de idari bir rasyoneliteye dayanmaktadır. Tophane-i Amire’de üretilen gazete ve kitapların imal ve teclidi için hazineye “muhasas sermaye” verilmesi, kültürel üretimin bile bu çalışma sermayesi rejimiyle yürütüldüğünü ispatlamaktadır (MAD.d.. 12202, H-28-06-1254). Öte yandan, Hicaz Demiryolları İdaresi’nden Yemen ve Hicaz’da tedavül riyallerin mübadelesi için sermaye alınması, sermayenin coğrafi hareketliliğini belgelemektedir (BEO 1645/123352, H-26-12-1318). Yerel düzeyde ise Bursa ve Mudanya köylerindeki umur-ı mühimme muhasebelerinin tedviri, finansal yönetimin yerel otoritelere nasıl rüyet edildiğini göstermektedir (C..ADL 1/25, H-15-10-1225).

Çalışma sermayesinin geri dönüşü (istirdat) ve risk yönetimi ise, bireysel yetersizliklerin kolektif bir teminatla ikame edildiği “kefalet-i müteselsile” sistemiyle güvence altına alınmıştır. Halep, Urfa ve Rumkale gibi bölgelerde muhtaç olanlara verilen meblağların zincirleme kefaletle dağıtılması, finansal riskin toplumsallaştırıldığını göstermektedir. Özellikle İzmid Mutasarrıflığı’nda tohumluk tedarikinden aciz kalan çiftçilere “müteselsil kefalet ile dağıtılıp daha sonra aynen tahsil olunmak üzere” verilen üç

çöküşten koruyan “çalışma sermayesi” yönetiminin kurumsal fonlar (sandıklar ve devlet tahsisleri) üzerinden rasyonelize edildiği gözlemlenmiştir.

⁷ İdane (ادانه): ödünç, borç para verme, ikraz.

Ribh (ربح): Ticâretten elde edilen kâr, kazanç, faiz.

İstirbah (استرباح): ribh’in istfal babına nakliyle manası, Fâizle kazanç elde etme, kazanç demektir. Maarif Nezareti Celilesi Ruhsatıyla Matba-i Amire’de 1 Safer 1310 tarihinde basılan Ahterî Kebir Cüz 1.

bin kile hinta, çalışma sermayesinin geri dönüş garantisini kefalet zincirine bağlayan kritik bir örnektir (BEO 3150/236226, H-14-08-1325). Benzer şekilde, Ziraat Bankası'ndan muhtaç çiftçilere yapılan tohumluk ikrazatının müteselsil kefaletle yürütülmesi, sermaye güvenliğinin kolektif sorumluluk üzerinden inşa edildiğini belgelemektedir (DH.MUI. 2/31, H-17-08-1327). Finansal akışın idari takibi ise mahluliyet ve devir süreçlerinde de belirginleşmektedir. Haleb Sabık Mübayaacısı Mardiros ve Zıştovi Mübayaacılığı Vekili Taşko'nun zimmetlerinde kalan "mübayaa sermayesi" alacaklarının acilen tahsili için yazılan emirler, sermaye disiplininin kesintiye uğratılmadığını göstermektedir (A.}MKT.MHM. 36/71, H-21-11-1267); A.}MKT.NZD. 12/80, H-12-10-1266). Tüm bu kayıtlar Osmanlı esnafının çalışma sermayesinin münferit bir borçlanma hali olmadığını; hammaddeye odaklı mübayaaya tahsisleri, vakıf ve kamu fonları ve kolektif teminat zincirleri üzerinden işleyen bütünsel bir finansal mimari olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Gedik Bedeli ve Teminat Mekanizmaları

Osmanlı esnafının, çalışma sermayesi rejimi üretim faaliyetinin yürütüldüğü dükkân ve gedik tasarrufunun hukukî bir statü kazanarak doğrudan bir teminat enstrümanına dönüşmesi üzerinden kurumsallaşmıştır. Bu çerçevede gedik, yalnızca meslekî bir sıfat değil, esnafın likidite sıkışıklığını aşmasını sağlayan ve modern finansman literatüründeki teminat kavramıyla eşleşen bir "fiktif sermaye" aracıdır. Arşiv kayıtları, gedik haklarının kurumsal bir kayıt disiplini altında nasıl mobilize edildiğini ve nakit akışını nasıl stabilize ettiğini göstermektedir. Tekfursaray v.d. ait İstanbul'un muhtelif semtlerindeki hane ve dükkânların gedik kayıtları ile bu hisselerle yönelik Evkaf Nezareti tarafından tanzim edilen "temessükler" gediğin piyasa değeri olan ve kredi itibarını da belirleyen bir "kıymetli varlık" olduğuna dair ispat niteliğindedir (D..HMH.d... 21645, H-10-09-1178). Gediğin bir ödeme ve transfer aracı olarak işlev gördüğünü, Kara Mustafa Paşa oğlu Ebubekir'in İlbasan livasındaki Gomanis karyesi vâridâtından "müteferikalık gedik bedeli" olarak Hazine'ye gönderdiği akçe irsâliyesi ile somutlaşmaktadır (İE.ENB 3/356, H-1 -09-1100). Yaşlanma veya vefat gibi nedenlerle mahlul kalan gediklerin, Saruhan'ın Manisa nahiyesindeki karye sahiplerinden Ahmed veya Sivas Yıldız nahiyesinden Ali gibi yeni taliplere "gedik bedeli" karşılığında tevcih edilmesi, bu hakların birikmiş bir sermaye değeri taşıdığını veya piyasayı düzenleyici bir regülasyon olarak bu bedellerin doğrudan Hazine-i Amire'ye aktarıldığını kanıtlamaktadır (AE.SAMD.II. 7/693, H-01-12-1103); AE.SAMD.II. 7/696, H-01-12-1103). Benzer şekilde, Sultan II. Mahmud Han Evkafı, Çorlulu Ali Paşa ve Sultan Süleyman Han Evkafı gibi büyük vakıflara bağlı gediklerin "cedid temessük kayıtları", çalışma sermayesinin kurumsal sürekliliğinin bu senetler üzerinden nasıl korunduğunu belgeleyen devasa bir veri seti sunmaktadır (EV.d... 21242, H-24-02-1291).

Mülkiyetin finansal bir tahvil aracına dönüştürülerek borç yönetiminde kullanılması, mülkün borç bitiminde geri alınması şartıyla devredilmesini öngören "bey' bi'l-vefa"⁸ ve "ferâğ"⁹ mekanizmalarıyla mümkün olmaktadır. Bu yöntem, üreticinin üretim birimini tamamen kaybetmeden acil nakit sermaye sağlamasına imkân tanıyan bir "geri alım vadiyle satış" sistemiyle işletilmektedir. Ohri Sancakbeyi görevi devam ederken vefat eden Ahmed Bey'in miriye olan borcuna karşılık Draç sancağındaki çiftliğinin "bey' bi'l-vefa ve nakde tahvil ile mahsubu" yoluyla kapatılması, gayrimenkulün borç yönetiminde nasıl esnek ve likit bir sermaye gibi kullanıldığının en çarpıcı kanıtıdır (İE.DH 6/578, H-29-12-1080). Benzer bir rızai devir ve finansal tasfiye süreci, Amid Voyvodalığı kaleminden Kara Tamgası Mukataa Kitabeti'nin borç ve görev karşılığı "hüsn-i rızasıyla ferâğ ve kasr-ı yed" edilmesiyle izlenebilmektedir (İE.ADL. 4/261, H-13-07-1113). Şam sancağının Cübbetülâssal nahiyesindeki timar hisselerinin "hüsn-i rızasıyla ferâğda bulunan" şahıslar üzerinden müştereklere devri de mülkiyetin borç/yükümlülük dengesindeki akışkanlığını ispatlar (AE.SMST.III 1/12, H-18-10-1176). Trablusgarb'daki kaza meclislerinde görülen "ferâğ ve intikal harcları" ile "çiftlikat-ı miriye'nin idareleri"ne dair kayıtlar, bu mülkiyet-sermaye takasının imparatorluğun en uzak taşrasında bile aynı idari disiplinle (Meclis-i Maliye denetiminde) yürütüldüğünü belgelemektedir (MAD.d.. 12678, H-29-12-1278). Hudeyde ve Asir mal sandıklarındaki tahvilat kayıtlarında görülen "nakde tahvil ile mahsubu

⁸ Bey' bi'l-vefa (البيع بالوفاء): Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslâmiyye ve İstîlâhâtı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, İstanbul 1985.

⁹ Ferâğ (فراغ): bir işi tamamlama, dinginlik, rahatlık feraha erme, bir mülkün tasarrufunu başkasına devretmek için yapılan hukukî işlem. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslâmiyye ve İstîlâhâtı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, İstanbul 1985.

icra olunmamış zahirenin bulunmadığına” dair ifadeler, aynî ve nakdî mülkiyetin birbirini dengeleyen birer “işletme sermayesi” unsuru olarak görüldüğünü tescil etmektedir (MAD.d.. 14338, H-01-08-1308).

Borç ilişkisinin hukuki bir eşige taşınması ve çalışma sermayesinin güvenliği, “temessük” disiplini ve bu senetlerin idari teyidi ile sağlanmaktadır. Temessük, yalnız bir borç belgesi değil; hak ve tasarruf sınırlarını belirleyen, mülkiyeti keyfi müdahalelerden koruyan hukuki bir bariyerdir (Kütükoğlu, 2011, s.413-414). Kirmasti ayanı Köçekoğlu’nun iltizamındaki Dikencik karyesi taşirine¹⁰ sahte temessükle müdahale eden Bursalı Süleyman’ın mahkeme kararıyla engellenmesi, bu belgelerin esnafın ve mültezimin çalışma sermayesini koruyan bir “zırh” işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (C..ML.. 722/29557, H-04-01-1194). Galata boyacı esnafından Yarasimo, Haralambo ve Eleni Hatun arasındaki boyahane satışı davasında, “Gedik temessüğü” ve “Mülk temessüğü”nün mahkemeye (İstanbul Ticaret Mahkemesi) ibraz edilmesi, sistemin kayıt hafızasının dükkânın fizikî varlığından daha kritik bir “finansal değer/bürokratik kanıt” taşıdığını ispatlar (HR.MKT. 639/57, H-05-09-1285). Sakızlı Hüseyin Kapudan’ın vefatından sonra alacakları (matlubatı) arasında yer alan “deyn temessüklerinin” idari bir titizlikle takip edilerek miriye aktarılması, sistemin geri dönüş kapasitesinin bu kayıtların sıhhatine bağlı olduğunu tescil etmektedir (AE.SSLM.III 211/12474, H-15-05-1204). Yine, Tersane-i Amire Emini Raşid Efendi’nin elinde bulunan temessük havalelerinin İrad-ı Cedid Hazinesi’ne yapılan teslimatlar ve Matbah-ı Amire masrafları için düzenlenen havalatlar, temessükün devletin en üst kurumları arasında bile bir “likidite aracı” olarak kullanıldığını belgelemektedir (D..BŞM.İCH.d... 19243, H-07-01-1214). 1189 tarihli İzmir Esnafı muhasebe defterlerinde ve Yanya, Zağra-i Atik, Niğbolu gibi kazaların iltizama verilen yapağı¹¹ ve kıl resimlerine dair temessük dökümlerinde görülen süreklilik, çalışma sermayesinin kişisel itibardan çıkarılıp defter ve kayıt üzerinden kurulan kurumsal bir teminat zincirine dayandırıldığını nihai olarak kanıtlamaktadır (D..BŞM.İCH.d... 19192, H-01-08-1208).

4.Kolektif Risk Yönetimi ve Kefalet-İ Mütelsile

Osmanlı esnafının çalışma sermayesini dışsal şoklara ve bireysel iflas risklerine karşı koruyan en temel savunma hattı, riskin grup içinde dağıtıldığı kolektif güvenlik mekanizmaları ve “kefalet-i mütelsile” (zincirleme kefalet) sistemidir. Bu sistem, modern finans literatüründeki “mütelsil sorumluluk” ve mikro-kredi uygulamalarındaki “grup garantisi” modelleriyle büyük bir benzerlik göstererek, kredi geri dönüşünü bireysel itibardan çıkarıp kurumsal bir taahhüde bağlamaktadır. Arşiv kayıtları, özellikle üretim döngüsünün en hassas noktası olan tohumluk ve hammadde temininde bu kolektif disiplinin nasıl işletildiğini açıkça belgelemektedir. İzmid Mutasarrıflığı’nda mahsulün kıt olması sebebiyle tohumluk tedarik edemeyen çiftçilere ve esnafa “mütelsil kefalet ile dağıtılıp daha sonra aynen tahsil olunmak üzere” gönderilen üç bin kile hınta, çalışma sermayesinin geri dönüş garantisinin nasıl bir “zincirleme sorumluluk” altına alındığını ispatlamaktadır (BEO 3150/236226, H-14-08-1325). Benzer şekilde, Hazine-i Hassa’dan Maliye’ye devredilen köylerdeki ahalinin tohumluk ihtiyacı için Ziraat Bankası’ndan yapılan ikrazatın mütelsil kefaletle bağlanması, sistemin modernleşme evresinde bile risk yönetiminde “kolektif teminat” mantığından vazgeçmediğini göstermektedir (DH.MUI. 2/31, H-17-08-1327). Halep, Urfa, Suruç ve Rumkale gibi bölgelerde muhtaçlara ve esnaf zümrelerine verilen meblağların zincirleme kefaletle dağıtılmasına dair kayıtlar, finansal akışın güvenliğinin imparatorluğun geneline yayılmış bir “risk sigortası” olduğunu belgelemektedir (DH.MUI. 1/8, H-04-05-1328); DH.MUI. 1/38, H-08-04-1328). Kesriye kazasındaki muhtaç çiftçilere ve üreticilere kefalet-i mütelsile ile yapılan 75.000 kuruşluk ifrazat ve kilise ile mekteplerin inşa masrafları için ihtiyar heyetleri ve komisyonlar üzerinden tesis edilen kefalet düzenekleri, sistemin hem üretim hem de sosyal altyapı finansmanında “kolektif rıza” ve “ortak sorumluluk” ilkelerini nasıl harmanladığını da ortaya koymaktadır (TFR.I..MKM. 6/568, H-23-12-1321; BEO 4016/301187,H-28-03-1330).

Finansal istikrarın toplumsal ve sektörel ayağını pekiştiren diğer bir unsur, esnafın kendi içinde oluşturduğu sektörel sermaye havuzları ve sandık mekanizmalarıdır. Bu mekanizmalar, esnafın çalışma sermayesini piyasadaki faiz baskısından ve ani likidite krizlerinden koruyan bir “iç finansman” işlevi görmektedir. İstanbul Eğrikapı dahilindeki şişehane esnafı ihtiyar ve malullerine tahsis edilen “mevkuf

¹⁰ Taşir(تعشیر): öşür; vergi toplama hakkı/geliri, onda birlik ölçü, ona çıkarma veya tamamlama. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslâmiyye ve İstılâhatı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, İstanbul 1985.

¹¹ Yapağı: koyunun üzerinden yeni kırılmış, henüz yıkanmamış ve işlenmemiş haldeki doğal yün. Osmanlıca-Türkçe Lügat, Sencâgacyan Matbaası İkbâl Kitaphanesi-Hüseyin, İstanbul, h.1330.

nükûd neması”,¹² finansmanın sadece üretimi değil, üreticinin yaşam döngüsündeki riskleri de kapsayan bir “sektörel sigorta” mantığıyla işletildiğinin kanıtıdır (C.İKTS 40/1961, H-29-12-1216). Kasap akçesi, esnaf avarız sandıkları ve kiremitçi esnafı zimmetindeki akçelerin getirileri üzerinden döner sermaye fonları, esnafın hammadde alımından dükkân tamiratına kadar ihtiyaç duyduğu likiditeyi bu kolektif birikimlerden karşıladığını göstermektedir. Yanya, Zağra-i Atik ve Niğbolu gibi kazalarda iltizama verilen yapağı ve kıl resimlerinin bedelleri ile bunlara dair temessüklerin bir defterde toplanması, sektörel sermaye yönetiminin merkezi bir kayıt disipliniyle izlendiğini ispatlar (D.BŞM.İCH.d... 19192, H-01-08-1208). Tersane-i Amire Emine Raşid Efendi’nin yedinde bulunan temessük havalatından İrad-ı Cedid Hazinesi’ne yapılan teslimatlar ve Matbah-ı Amire masrafları için düzenlenen ödemeler, esnaf fonlarının ve temessüklerinin devletin en üst kurumları arasında bile bir “likidite aracı” olarak kabul edildiğini ve sektörel risklerin bu yolla mahsup edildiğini belgelemektedir (D.BŞM.İCH.d... 19243, H-07-01-1214).

Sermaye rejiminin risk yönetimi boyutu, sadece fon sağlamakla kalmayıp, bu fonların geri dönüşünü sağlayan sıkı bir tahsilat mimarisi ve denetim mekanizmasıyla desteklenmektedir. “İstirdat” süreçlerinde ortaya çıkan aksaklıklara karşı gösterilen idari refleks, çalışma sermayesinin korunmasındaki kararlılığı göstermektedir. Haleb Sabık Mübayaacısı Mardiros’un ve Zıstovi Mübayaacılığı Vekili Taşko’nun zimmetlerinde kalan mübayaaya sermayesi akçelerinin “acilen ve tamamen” tahsili için yazılan emirler, sermayenin bireylerin elinde atıl kalmasına izin verilmediğinin kanıtıdır (A.}MKT.MHM. 36/71, H-21-11-1267; A.}MKT.NZD. 12/80, H-12-10-1266). Kıbrıs Muhassılı Sakızlı Hüseyin Kapudan’ın vefatı üzerine uhdesindeki borç temessüklerinin ve bakaya kayıtlarının idari bir titizlikle takip edilerek miriye aktarılması, sistemin geri dönüş kapasitesinin şahısların varlığına değil, kayıtların (temessüklerin) sıhhatine bağlı olduğunu tescil etmektedir (AE.SSLM.III 211/12474, H-15-05-1204). Sonuç olarak, müteselsil kefalet ve sektörel sandıklar üzerinden kurgulanan bu kolektif risk yönetimi, Osmanlı esnafının çalışma sermayesini bir “borç yükü” olmaktan çıkarıp, üretimin devamlılığını garanti altına alan kurumsal bir güven ortamına dönüştürmüştür.

5.Sonuç

Osmanlı iktisadî düzeninde üretimin sürekliliği; yalnızca merkezî idarenin regülasyonları, narh rejimi veya lonca disiplini üzerinden değil, bizzat üretimin finansal motorunu besleyen bütünleşik bir “çalışma sermayesi rejimi” üzerinden inşa edilmiştir. Bu çalışma, esnaf finansmanını tekil ve rastlantısal borç-alacak ilişkilerinin dar sınırlarından çıkararak; kurumsal ikraz kanalları, mübayaaya tahsisleri ve kolektif kefalet zincirlerinden müteşekkil dinamik bir finansal mimariyi görünür kılmaktadır. Arşiv belgelerinden süzülen bulgular, Osmanlı devlet aklının ve lonca teşkilatının üretim süreçlerini sadece asayiş veya kalite yönünden denetlemekle kalmadığını, aynı zamanda üretimin devamlılığını sağlayan likidite akışını “sermaye-i tedavül” ve “mübayaaya sermayesi” pratikleri üzerinden bizzat rüyet ve tedvir ettiğini kanıtlamaktadır. Bu bağlamda sermaye; atıl bir birikim veya statik bir değer olmanın ötesinde, hammadde alımıyla harekete geçen, üretim safhasında katma değer kazanan ve “temessük” disipliniyle hukukî-malî bir zırha bürünerek dolaşıma giren akışkan bir unsur olarak kurgulanmıştır.

Mehmet Genç tarafından formüle edilen iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm ilkeleri, bu çalışma sermayesi mekanizmaları sayesinde mikro düzeyde işlerlik kazanmış ve teoriden pratiğe tahvil edilmiştir. İâşe ilkesinin gerektirdiği kesintisiz arz ve üretim kapasitesi, doğrudan hammadde tedarikine yönlendirilen “mübayaaya sermayesi” tahsisleriyle korunmuştur. Gelenekçi yapı ise, esnafın mülkiyet ve tasarruf haklarını simgeleyen “Gedik” düzeninin sadece meslekî bir statü değil, aynı zamanda bir teminat enstrümanına dönüştürülmesiyle stabilize edilmiştir. Araştırmanın sunduğu en özgün perspektiflerden biri; gediğin fiziksel bir dükkân tasarrufunun ötesine geçerek, likidite sıkışıklığı anlarında “bey’ bi’l-vefa” ve “ferag” gibi yöntemlerle nakde tahvil edilebilen, borç yönetiminde “fiktif sermaye” işlevi gören stratejik bir güvence aracı olduğunun tespit edilmesidir. Bu durum, Osmanlı esnaf finansmanının

¹² Mevkuf (موقوف): bir şeyin vuukuna merbut ve muntazir olan, alıkonulmuş, tutuklanmış, vakfedilmiş,menut.

Nükûd (نقود): nakitin çoğulu.

Nema (نماء): faiz, üreme, büyüme, artma, çoğalma.

Mevkuf nükûd neması: vakfedilmiş paranın nema/rihb/faiz geliri. Osmanlıca-Türkçe Lügat, Sencâgacyan Matbaası İkbâl Kitaphanesi-Hüseyin, İstanbul, h.1330.

modern finans literatüründeki teminatlandırma ve geri alım mantığıyla yüksek bir kavramsal benzerlik ve işlevsel süreklilik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Sistemin sürdürülebilirliği, bireysel sermaye yetersizliklerinin kolektif bir sorumlulukla ikame edildiği “kefalet-i müteselsile” sistemiyle sağlam bir zemine oturtulmuştur. Riskin lonca veya sektör paydaşları arasında dağıtılması, esnafın çalışma sermayesini dışsal şoklara ve piyasa dalgalanmalarına karşı koruyan kurumsal bir sigorta işlevi görmüştür. Para vakıfları ve sektörel esnaf sandıkları ise bu sistemin “kurumsal yakıtını” sağlayarak krediyi piyasa faizinin yıkıcı etkilerinden arındırmıştır. Burada karşımıza çıkan “tahsil mimarisi”, borcun sadece verilmesini değil, üretim döngüsü sonunda mahsup ve istirdat süreçleriyle sisteme geri dönmesini sağlayan bir disiplinler bütünüdür. Bu disiplin, Osmanlı finansal zihninin borcu bir yük olarak değil, üretimin devrini sağlayan bir “emanet” olarak gördüğünü kanıtlar

Öte yandan, çalışmanın ulaştığı bulgular Osmanlı esnafının finansal dünyasına dair işleyişi/anlayışı yansıtmaktadır. Sermayenin kaynakları incelendiğinde; devletin stratejik üretim alanlarına (Baruthane, Tersane vb.) doğrudan nakit enjekte etmesi ile sivil esnaf kollarının (kasap, zahireci vb.) kolektif havuzlar üzerinden finanse edilmesi arasındaki paralellik, “hibrit bir sermaye yönetimi” modeline işaret eder. Bu modelde devlet, sermayenin tek sahibi değil, onun piyasadaki akış hızını (tedavülünü) ayarlayan bir regülatördür. Temessük kullanımı üzerinden kurulan kayıt hafızası ise, kredinin şahsileşmesini engelleyerek kurumsal bir itibar mekanizması inşa etmiştir. Böylece borç ilişkisi, iki kişi arasındaki güvene değil, devletin ve loncanın denetlediği resmi bir evrak sıhhatine dayandırılmıştır.

Sonuç olarak; Osmanlı çalışma sermayesi rejimi, iktisadi hayatın kalbinde yer alan üreticiyi yani esnafı korurken aynı zamanda devletin fiskal ihtiyaçlarını ve iae dengelerini stabilize eden bir denge mekanizmasıdır. Mülkiyetin (gedik) finansallaşması, riskin (kefalet) toplumsallaşması ve sermayenin (mübayaa) operasyonelleşmesi bu mekanizmanın üç temel sacayağını oluşturur. Bu çalışma, Osmanlı iktisadi pratiğinde finansmanın; üretimi başlatan, risk anında yeniden düzenlenen ve mülkiyeti teminatlandırarak sistemi stabilize eden hibrit bir idari-ekonomik bağ olduğunu nihai olarak tescil etmektedir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

- BOA, A.}MKT.MHM. 36/71 (H-21-11-1267)
- BOA, A.}MKT.NZD. 12/80 (H-12-10-1266)
- BOA, AE.SAMD.II. 7/693 (H-01-12-1103)
- BOA, AE.SAMD.II. 7/696 (H-01-12-1103)
- BOA, AE.SMST.III 1/12 (H-18-10-1176)
- BOA, AE.SSLM.III 211/12474 (H-15-05-1204)
- BOA, BEO 1645/123352 (H-26-12-1318)
- BOA, BEO 3150/236226 (H-14-08-1325)
- BOA, BEO 4016/301187 (H-28-03-1330)
- BOA, C..ADL 1/25 (H-15-10-1225)
- BOA, C..İKTS 8/387 (H-23-10-1252)
- BOA, C..İKTS 40/1961 (H-29-12-1216)
- BOA, C..ML.. 722/29557 (H-04-01-1194)
- BOA, D..BŞM.İCH.d... 19192 (H-01-08-1208)
- BOA, D..BŞM.İCH.d... 19243 (H-07-01-1214)
- BOA, D..HMH.d... 21645 (H-10-09-1178)

- BOA, DH.MUI. 1/8 (H-04-05-1328)
BOA, DH.MUI. 1/38 (H-08-04-1328)
BOA, DH.MUI. 2/31 (H-17-08-1327)
BOA, EV.d... 21242 (H-24-02-1291)
BOA, EV.d... 39536 (H-29-12-1341)
BOA, HAT 1353/52864 (H-29-12-1255)
BOA, HR.MKT. 639/57 (H-05-09-1285)
BOA, İE.ADL. 4/261 (H-13-07-1113)
BOA, İE.BH.. 18/1690 (H-29-12-1228)
BOA, İE.DH 6/578 (H-29-12-1080)
BOA, İE.ENB 3/356 (H-1-09-1100)
BOA, MAD.d.. 9768 (H-16-08-1247)
BOA, MAD.d.. 10778 (H-24-06-1287)
BOA, MAD.d.. 12202 (H-28-06-1254)
BOA, MAD.d.. 12435 (H-17-04-1265)
BOA, MAD.d.. 12678 (H-29-12-1278)
BOA, MAD.d.. 14338 (H-01-08-1308)
BOA, MAD.d.. 18878 (H-29-12-1189)
BOA, TFR.I.MKM. 6/568 (H-23-12-1321)
BOA, TS.MA.d 2965 (H-29-09-1151)
BOA, TS.MA.e 1207/44 (H-29-09-1147).
BOA, TS.MA.e 1417/3 (H-29-10-1240).

Diğer Kaynaklar

Ahterî-i Kebir, Cüz 1, İstanbul: Matba-i Amire, 1310.

Akbaş, Halil Emre, Serdar Bozkurt, Kübra Yazıcı, “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, Eylül 2018, s. 165-202.

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Cilt 2, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974.

Akgündüz Ahmet, “Gedik” TDVİA, 1996, Cilt 13, s.541-543.

Barkan, Ömer Lütfi, Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1975.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu, Cilt I-VIII, İstanbul, 1985.

Çakır, Coşkun, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Demirtaş, Mehmet, “Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Olan Muhasebe Defterlerine Göre İzmir Esnafı (1189/1775 Tarihli Defter Örneği)”, Türkiye İktisat Kongresi 2023, TTK.

Ebüs-suûd Efendi, Gedik Risâlesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, No: 223, v. 115b.

Faroqhi, Suraiya, “Guildsmen and handicraft producers”, The Cambridge History of Turkey, Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603–1839, 2006.

- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, İstanbul: YKY, 2008.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Gürsoy, Çiğdem, "Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, 2018, s. 121-142.
- Kal'a, Ahmet, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 1, 2003, s. 245-266.
- Kal'a, Ahmet, "Esnaf" *TDVİA*, Cilt 11, 1995, s.423-430.
- Kazıcı, Ziya, "Ahîlik" *TDVİA*, Cilt 1, 1988, s.540-542.
- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyet ve Tatbikat*, İSAV, 2015.
- Kütükoğlu Mübahat, "Temessük" *TDVİA*, Cilt 40, 2011, s.413-414.
- Quataert, Donald, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, 1993.
- Osmanlıca-Türkçe Lügat*, İstanbul: Sencâgacyan Matbaası İkbâl Kitaphanesi, h. 1330.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 1-3, 1967.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986.
- Yenice, Sedat-Ersin Yenisu, "Genel Olarak Para Vakıfları", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Yıl 8, Sayı 44, s. 69-80.
- Yıldırım, Onur, "Ottoman Guilds as a Setting for Ethno-Religious Conflict: The Case of the Silk-Thread Spinners' Guild in Istanbul", *International Review of Social History*, Sayı 47, 2002, s. 407-419.

Research Article

Osmanlı İktisadî Düzeninde Esnaf Çalışma Sermayesi (18. ve 19. Yüzyıllar)

Artisan Working Capital in the Ottoman Economic Order (18th and 19th Centuries)

Mehmet Mükerrerem TOMAK

Dr., Serbest Araştırmacı

mukerremtomak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6520-1565>

Extended Abstract

Ottoman economic historiography has frequently analyzed artisan guilds through the lenses of production organization, price ceiling regimes (narh), and quality control. This conventional approach tends to position the guild primarily as a social and administrative control unit rather than an economic actor in the modern operational sense. Within this framework, the issue of financing—vital for maintaining the artisan’s production cycle—has often been evaluated almost exclusively within the context of cash waqfs (para vakıfları). Consequently, these financial structures have been categorized largely as social welfare or charity-oriented institutions. While the charitable aspect is undeniable, this narrow focus has sometimes limited the analysis of the underlying institutional mechanisms through which working capital was mobilized. This study suggests that by overemphasizing the “benevolent” nature of Ottoman financial instruments, the literature may have occasionally overlooked the systematic and operational management aspects of these funds. As a result, a perspective has emerged that views the financial world of the Ottoman artisan more as part of a social solidarity network than as a structured, rational business discipline.

Recent perspectives in Institutional Economics suggest that Ottoman financial instruments followed a consistent and functional institutional logic. The central problematic of this study is to analyze how procurement, how artisans procured the capital required to maintain their daily production-sales cycle, how this capital was used to procure raw materials, and how risk was managed through various collateral mechanisms. This research aims to re-evaluate artisan finance by incorporating the concept of “working capital” (sermaye-i tedavül) as defined in modern economic terminology. This concept encompasses the liquidity needed for raw materials, labor, transportation, and stock management. The primary thesis is that Ottoman artisan financing operated through a structured financial framework intrinsically consistent with the state's macroeconomic principles of provisioning (iaşe) and fiscalism. Rather than being a collection of ad-hoc charitable acts, this financing was part of broader “financial architecture” intended to prevent supply chain disruptions.

The research scope covers the Empire's financial transformation from the late 18th to the mid-19th century. While the geographical focus is Istanbul—the economic and bureaucratic heart of the Empire—data from provinces such as Aleppo, Thessaloniki, Izmit, and Tripoli provide a comparative methods, archival survey and qualitative document analysis were applied to primary sources in the State Archives’ Presidency. The dataset includes credit records, offset ledgers, promissory notes (temessük), and records of procurement capital (mübayaa sermayesi). An inductive logic was followed, correlating technical terms in archival documents with modern economic concepts to create a bridge between historical practice and economic theory. Furthermore, Mehmet Genç’s pillars of Ottoman economic rationality were used to understand the macro-political objectives justifying these micro-level financial practices.

Archival findings indicate that the artisan's need for cash directly initiating the production cycle. The concept of procurement capital serves as a central mechanism in this system. The data shows a functional parallel between funds allocated to strategic military production units—such as the Gunpowder Mill or the Imperial Arsenal—and the smaller funds used by civilian artisan branches, such as butchers or dyers. In both cases, the “logic of capital” remained the same: providing the necessary liquidity to secure raw materials before the production could begin. As seen in the case of iron production in Samakov, the capital provided was dynamic and adjusted to fluctuations in raw material costs, indicating a responsive, market-aware administrative approach. The instruction that capital be “circulated as cash” suggests that the Ottoman administration viewed liquidity not as a static hoard but as a flow that enabled production turnover, aligning with the modern understanding of revolving funds.

A noteworthy perspective offered by the research is the function of *Gedik* rights as a form of financial collateral. While traditionally defined as a usufruct over a shop, archival records suggest it also served as an intangible asset independent of the physical shop. This asset had a measurable market value that could be pledged as collateral for debt. Promissory notes issued by the Ministry of Waqfs legalized the economic value of this right, allowing it to serve as security for lenders. In particular, methods of sale with a right of redemption (*bey' bi'l-vefa*) and the transfer of rights (*ferağ*) display conceptual similarities with repurchase agreements (repo) and sale-and-leaseback models. This allowed the artisan to mobilize the “fictional capital” inherent in their usufruct right for temporary liquidity needs without losing their livelihood permanently, indicating a degree of financialization of property rights

The stability of the Ottoman financial system was supported by the regime of joint and several liability (*kefalet-i müteselsile*). Individual insolvency risks were distributed among guild members or sector stakeholders. Archival records, such as seed credits in Izmit and loans to artisans in Aleppo, indicate that this collective responsibility served as a critical safeguard. This mechanism helped manage information asymmetry and moral hazard; because the group was collectively liable, members had an incentive to monitor each other's performance. Furthermore, artisan *avarız* chests functioned as internal financing pools, insulating the artisan from external market shocks and high interest rates. Thus, the debt relationship was supported by a corporate commitment supervised by both the state and the guild, effectively socializing the risk while keeping the capital private.

The sustainability of this regime was reinforced by the discipline of *temessük*, which documented the amount, maturity, and collateral. These were administrative tools for managing the processes of circulation and recovery (*istirdat*). The administrative observed administrative rigor suggests that credit was part of a verifiable, transparent ledger system that facilitated institutional memory. Cases found in the archives, such as the collection of outstanding balances from the estates of deceased procurement agents like *Mardiros* and *Taşko*, exemplify the systematic approach in tracking capital. This structure helped prevent capital from becoming stagnant, supporting a continuous cycle of re-circulation. Through *temessük*, debt was formalized as a legalized instrument of turnover, ensuring that capital remained active within the economy.

Ottoman artisan financing practices offer functional parallels with core concepts in modern finance. The pledging of *gedik* rights is comparable to modern collateralization of intangible assets. The *ferağ-ı bi'l-vefa* methods resemble asset-backed financing, in which the asset serves as security for cash flow. Furthermore, the system of joint and several liability shares a conceptual basis with group guarantee models used in contemporary microfinance. These parallels suggest that the Ottoman financial framework possessed a degree of institutional adaptability, capable of converting legal rights into capital and individual risk into collective trust. This analysis indicates that Ottoman economic practice was far from static; it operated through a result-oriented financial framework that adapted to early modern market complexities.

As a result, this study concludes that the Ottoman working capital regime functioned as a hybrid administrative-economic bond that supported financial stability through the continuity of production. In this system, the artisan was positioned as an active participant in a financial network that contributed to the Empire's provisioning balance. By situating artisan finance within a framework of business finance centered on procurement and production cycles, this study moves beyond traditional narratives that focus solely on social solidarity. The analysis contributes to the discussion on institutional flexibility

and the ability of early modern mechanisms to adapt to market demands. The findings suggest that Ottoman economic practice operated through a structured financial framework, where the management of capital was as vital as the management of the trade itself. Ultimately, this research offers a new perspective on the sophistication of Ottoman economic rationality, highlighting a system that successfully merged administrative oversight with functional financial instruments to sustain the urban economy.